

עם המשנה דלהלן (פא.) שהקונה שלשה אילנות – קנה קרקע, והקונה שנים – לא קנה קרקע, (לדעת תנא קמא שם). והנה כמה שיטות בעיקרן:

הרשב"ם פרש שמדובר כאן בשני אילנות, ואכן אותו תנא שם שאמר לא קנה קרקע, אינו סובר כר' עקיבא שהמוכר – בעין יפה מוכר.

התוס' פרשו שכאן מדובר בשלשה אילנות, ולא מכרם סתם, כי אז אכן ודאי קנה קרקע, אלא שייר בפרוש את הקרקע לעצמו, והמחלוקת כאן, האם זכאי הקונה ליטע אילנות אחרים במקומם, לכשיבשו. (אבל בשנים או באחד – אין לו זכות ליטע אחר במקומו. כן כתב הסמ"ע רטו סקכ"ב וע"ש בסקל"ו לו. וע' באילת השחר').

הר"א אב"ד (מובא בהשלמה, במאירי ובשטמ"ק) מחלק באופן אחר: מדובר כאן באילן אחד או בשנים, ובשלא שייר המוכר שום אילן לעצמו באותה קרקע, (כמשמעות הלשון 'מכר אילנות ושייר קרקע' – בלבד. מאירי), ולכן אין דעתו כלל על שיור קרקע לצורך אילנות, ומכר בעין יפה (לר' עקיבא). לא כן במשנה להלן, מדובר כשיייר לעצמו אילנות נוספים בשדה. (כלשון 'הקונה שני אילנות בתוך של חברו' – שקנה שנים מתוך כמה אילנות. מאירי).

וכחילוק זה בין סוגיתנו למשנה דלהלן, כתב ב'אור שמח' (מכירה כד, ט) בדעת הרמב"ם, אך בסברא הפוכה: מדובר כאן בשלשה אילנות, וכיון שלא שייר לעצמו אילנות, אינו מעלה על דעתו למכור גם הקרקע לצורך האילנות, לחכמים, שבעין רעה הוא מוכר, וכדין המוכר בור ודות, שצריך ליקח לו דרך להגיע אליהם. לעומת זאת כאשר משייר גם לעצמו אילנות, אזי אומדים אנו, שכשם שמשיר לעצמו כפי הנצרך לאילנות, כמו כן מוכר הוא ללוקח לצורך אילנותיו. '...וזה פירוש נכון מאד בסוגיא'.

ובעל המאור חילק בין שדה אילן, שבוה מדובר בכל משך הסוגיא שבכאן, שהאילנות הם העיקר, והקרקע טפלה. ובין שדה הלבן שיש בה גם אילנות, שבוה עוסקת המשנה להלן, ובה יש חילוק בין שנים לשלשה. (וע"ע במאירי בבאור שיטה זו).

אמר רבא: מכרן רצופין אין לו קרקע. אמר ר' זירא: כתנאי, כרם שהוא נטוע על פחות מארבע אמות, ר' שמעון אומר: אינו כרם, וחכמים אומרים: הרי זו כרם... – הרי"ף פסק כרבא, ואף על פי שר' זירא מעמיד דבריו כר' שמעון ולא כחכמים, רבא יאמר שגם חכמים לא נחלקו אלא לענין כלאים, שעשוי אדם ליטע נטיעותיו בצפיפות, על דעת שאותן נטיעות שבתוך הכרם שלא יצליחו בגידולן, ייעקרו, והטובים – יישארו. אבל לענין קניית קרקע, כיון שאין עומדים להתקיים, אין לו קרקע. (רא"ש. והרמב"ם פסק כר' שמעון ולא כחכמים (כלאים ז, ב), וכבר עמדו על טעמו. ואפשר שסובר הרמב"ם שרבא נקט כר"ש. וע"ש בכס"מ ובשאר מפרשים).

דף לח

באורים והערות בפשט

(ע"ב) 'אין מחזיקין בנכסי בורח' – אפילו בורח מיהודה ליהודה. שהרי לדעת ר' יהודה (אליבא דרב. אך לא אליבא דרבא – להלן לט.), מחאה שלא בפניו לא הוי מחאה, ולשיטתו צריך המערער לבוא ולמחות בפני המחזיק דוקא, ובבורח שאינו יכול לבוא – אין לו מחאה, וממילא אין זו חזקה. אבל לחכמים – יכול למחות במקום שנמצא שם, ואם לא מיחה – הוי חזקה. (עפ"י חזו"א – חו"מ לקוטים כ).

(יש לעיין בסברת ר' יהודה, מדוע הצריכוהו לבוא מאספמיא ולמחות, ואם לא יבוא – יפסיד, מאי שנא מבורח מחמת ממון שאינו יכול לבוא משום פחד הנושים או הפסד ממון, והלא גם כאן ודאי הפסד הוא לו לעזוב ביתו ועסקיו ולבוא הנה כדי למחות.)

ואין לומר שבמשך זמן גדול זה, ג' שנים, מניחים שימצא אדם שהולך מהתם להכא וישלחנו למחות. (שמועילה המחאה ע"י שליח, כמבואר ברשב"ם להלן לט. ד"ה מחאה) – זה אינו, שהרי גם בורח מחמת ממון יכול לעשות כן. ואפשר, כיון שהחזקה מבוססת על דעת בני אדם, שאין אדם רואה פלוני מחזיק בשדהו ושוקק, כמו כן אומדים דעתם של בריות, שגם ממרחק יבואו כדי להוציא את הגולן. מה שאין כן בבורח. ולפי"ז מסתבר שאם החזיק בקרקע קטנה שאין שווה לו לאדם לבוא ממרחק ולהפסיד זמן וממון בשביל זה – אין זו חזקה. אך נראה שכבר תקנו חכמים שלא יצטרך הקונה לשמור שטריו לעולם, ולא פלוג בתקנותם. וכן יש לדייק מדברי הריטב"א.)

'ורב מאי קמ"ל, מחאה שלא בפניו היא מחאה, והא אמרה רב חדא זימנא' – שכך פרש את דברי חכמים שבמשנה. ומסתמא כך דעתו להלכה, כחכמים, כל עוד לא שמענו שהוא חולק.
(ריטב"א)

'הא קמ"ל דאפילו מיחה בפני ב' שאין יכולין לומר לו, היא מחאה, דאמר רב ענן: לדידי מפרשא לי מיניה דמר שמואל...' – כתבו ראשונים, שהלכה כאן כרב, משום משמעות הסוגיות להלן, שנוקטים אנו את סברת 'חברא חברך אית ליה...'. ואולם הריטב"א כתב שגם שמואל מודה לסברא זו, אלא רק כאשר אינו מוחה אלא בפני זקנים וחגרים, סבורים שהוא מקפיד על הדבר, שלא תתגלה המחאה, וכאילו אמר להם בפירוש שלא לפרסם, ולכך אין זו מחאה. ופסק הריטב"א כשמואל, כפי הכלל הרגיל 'הלכה כשמואל בדיני'.

'פלניא גזלנא הוא דנקיט לה לארעאי בגזלנותא, ולמחר תבענא ליה בדינא – היא מחאה' – הוא הדין אם לא אמר 'פלניא גזלנא הוא' אלא רק 'פלניא אכיל לארעאי בגזלנותא'.
(הרא"ש)

(וכן כתב רבנו יונה, אלא ששיטתו שצריך לומר בדוקא 'למחר תבענא ליה בדינא' ואם לא אמר כן – אינה מחאה. (וכשיטת רבנו חננאל). ולפי שיטתו זו פרש מדוע נקטו 'פלניא גזלנא', – כדי לחדש שאפילו אמר 'פלניא גזלנא ואכיל לארעאי בגזלנותא' אינו מועיל אם לא הוסיף 'למחר תבענא...'. ואולם ברא"ש משמע שגם אם לא אמר אלא 'פלניא אכיל ארעא בגזלנותא' ותו לא – הרי זו מחאה. ולשיטתו צריך לתת טעם אחר מדוע נקטו 'פלניא גזלן'. וי"ל שנקטו כן לומר שאינו מועיל לבדו, אלא אם אמר 'אכיל לארעאי...'. לפי שאין זה נשמע אלא כמחרף את המחזיק ולא כמי שמתרה בו.)

'ככתבם וכלשונם'

'מיתקני רבנן מילתא דאתי בה לידי פסידא?!' – '...נמצא שיבוא מן התקנה קלקול, ואין ראוי לתקן תקנה כזאת, כדאיתא בבתרא גבי חזקה: וכי תקנו רבנן מלתא דאתי לידי פסידא?! – לכך אני אומר אפילו היה בתקנה זו צדדים רבים טובים יותר מבראשונה, והיה בה צד אחד של קלקול יותר ממנה – יותר טוב להניח הראשונה במקומה עם רוב קלקולה בשב ואל תעשה מלעקור הראשונה ויבא קלקול אחד בקום עבור...'. (שו"ת זכרון יהודה' לר"י בן הרא"ש ו"ל, עח.)

'ש'לש ארצות לחזקה...' – ...! גם מה שכתבת בההיא דשלש ארצות לחזקה, שמי שאין מדקדק יקשה על פרש"י ז"ל, – איברא ודאי כי מי שלא למד מעולם פרק 'חזקת' יקשה לו. אבל מי שלמדו ידע מיד דחזקה מכח מחאה קא אתיא, ולא יקשה לו, כי כל הפרק ההוא סובב על זאת הסברא, כדלת תסוב על צירה'. (מתוך שו"ת הריב"ש – שער).

לשון חכמים; פרפראות

'כרכומא דרישקא' – הוא בלשון ישמעאל 'זעפראן'. (פירוש הגאונים לטהרות – כלים טו, ב. וכ"ה בכתבי הרפאה לרמב"ם שהזעפרן הוא הנקרא 'כרכם'. וע"ע ערוך ערך 'רשק'. וראה במצויין בב"ק פא (חוברת יח), שבימיהם היה הכרכום יקר וחשוב).

'אספמיא' – היא ספרד, כפי תרגום 'וגלות ירושלם אשר בספרד' (עובדיה) – די באספמיא. (הערוך)

'בשעת חירום' – אין 'חירום' אלא לשון הרג, כמו 'כל חרם אשר יחרם מן האדם... מות יומת', אבל חירום ממון אינו 'חירום'. (רב האי גאון בספרו 'המקח וממכר' – שער מ. מובא בתשב"ץ ח"ג פו).

(ע"ב) 'אמר רב ענן: לדידי מפרשא לי מיניה דמר שמואל...' – לשון זו מופיעה בכמה מקומות: כתובות נד. פט. ב"מ נא: חולין לה. (ובשני מקומות מופיעים דברי רב ענן: 'לדידי מפרשא לי מיניה דשמואל' (ללא 'מר') – בעירובין צה. ובמו"ק יח. וע"ע בדק"ס).

וכן נמצא בפי רב ענן הכינוי 'מר שמואל' בעוד מקומות: בכתובות סא. גטין מד: ובערכין ו: כט: ובפי עוד חכמים. (לפי ששמואל לא נקרא 'רבי', כמו שאמרו בב"מ פה, לכך קראהו תלמידיו 'מר שמואל'. וכן אתה מוצא באב"י שכשיבר על רבו רבה, אמר 'מר/ שהרי א"א לקורא בשמו, וגם אין מדרך הלשון 'רבי רבה'. ויש לבדוק אם נמצא כינוי זה כלפי חכמים אחרים, בדברי התלמיד על רבו בגוף נסתר).

וכן הרבה מימרות של רב ענן נאמרו בשמו – 'אמר רב ענן אמר שמואל' – עירובין ו: עד: פסחים קא. יבמות פג: צז. ב"מ ע. לעיל יב. שבועות מ: חולין ד: טז: נו. וכן מובאים בתלמוד כמה דברים ומאורעות שהיו עם שמואל ותלמידו רב ענן – ע' כתובות כא. יבמות פג: גטין מה. קדושין כא: לט.

וכן אתה מוצא מאמרים בודדים לרב ענן משמו של רב: בברכות ל: ובשבת יב: וכן בירושלמי מובאים בשם רב ענן שתי מימרות שאמר משם רב: בשבת כא. וביבמות נד.

ועוד כמה מימרות של רב ענן שאמר בסתם, לא בשם רבותיו – בביצה לט: כתובות קיא. ב"מ סה: להלן קכה: ובבכורות נו: ועוד נמצאו בתלמוד כמה מעשים ומאורעות שארעו עמו, וכן כמה בעיות ששאל שעלו ב'תיקו'. ורגיל היה רב ענן בגילוי אליהו – כמובא המעשה בכתובות קו.

(אגב, הביטוי 'לדידי מפרשא לי משמיה...' – רווח במיוחד אצל כמה חכמים – אצל רב ענן בשם שמואל; וכן מר עוקבא בשם שמואל; אצל ר' אבהו בשם ר' יוחנן, ולעתים בשם ר' יוסי בר חנינא; אצל ר' יעקב בשם ר' יוחנן (או רב יהודה); וכן ישנו אצל ר' יצחק בר נחמני בשם ר' יהושע בן לוי, ועוד).

דף לט

'אמר לא תימרו ליה מאי... רב הונא בריה דרב יהושע אמר: כל מילתא דלא רמיא עליה דאיניש...' – כתבו הפוסקים, שהלכה כרב הונא ברדר", שמחאתו מחאה, מפני שמניחים שיגלו את הדבר, על אף